

LÁNCZI ANDRÁS¹

*A tudás átpolitizáltsága
MTA a költségvetés önálló során*

Politicization of Knowledge

The Case of the Hungarian Academy of Sciences

Absztrakt

A modern tudásfelfogás két részre szakadt. Létezik a tudásnak a klasszikus filozófiai értelemben vett egészre irányuló megismerési igénye, amivel szemben áll a modern tudásfelfogás, amely csak azt tekinti tudásnak, ami egyben teljesíti a modern tudomány normatív előírásait. A két felfogás közötti ellentét közvetlen oka, hogy a modern tudás – ha akarták, ha nem – fokozatosan politikai jellegzetességekkel itatódott át. Az ok a modern társadalmi szerződés elméletének általánossá válása, ami az igazságot kompromisszum tárgyává tette. Descartes-tal kezdődően Kanton át a pozitivisták időszakáig bezáróan a metafizikai igazságelvű és teleologikus tudományfelfogásnak vége lett. Helyét a diszciplína vette át, amely normákat ír elő. Ezek azonban alá vannak vetve a politika modern totális tendenciáinak. Ezt fejezik ki a modern akadémiák is, amelyek a társadalmi szerződéssel összhangban államtól függő intézményekké váltak. Ezek sorában találjuk – ez a jelen tanulmány állítása – a Magyar Tudományos Akadémiát is, amely önképe szerint ugyan „független” és „autonóm”, ez azonban sem tudományfilozófiai értelemben vagy eszmeileg, sem financiálisan nem igaz. Modern körülmények között ugyanis nincs politikamentes tudás, ez csupán értelmiségi illúzió.

Kulcsszavak: Akadémia, zetétikus vagy klasszikus tudás, átpolitizáltság, állam, politika és tudomány viszonya, MTA

Abstract

The modern conception of knowledge is split into two parts. There is the idea of classical philosophy, which aims at acquiring holistic knowledge, standing in contrast to the modern conception of knowledge, recognizing only that which meets the normative standards of modern science. The rift between the two goes back to the social contract theory of the early modern period, which unavoidably politicized every quarter of a modern society, in-

¹ Egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem (BCE); a Politikai Filozófia Európai Központjának vezetője, Mathias Corvinus Collegium (MCC).

cluding science. Beginning with Descartes, through Kant up until the positivists philosophy, society reached a point where science had given up the metaphysical and teleological concept of truth. Modern science as a discipline replaced old, metaphysically based knowledge, prescribing norms which fall under the totalitarian tendencies of modern politics. Modern academies of sciences have also become state-dependent institutions, not only because of ever-increasing needs for research funding. The Hungarian Academy of Sciences (HAS) is not an exception either. The HAS may be yearning for “independence” and “autonomy” from the state, but that is an intellectual illusion, since there is no politics-free knowledge in modern times.

Keywords: Academia, zetetic or classical concept of knowledge, politicization, state, politics and science, Hungarian Academy of Sciences

Platón Akadémiája Athén falain kívül helyezkedett el. A gondolkodás és a szkepszis eredeti értelmében vett igazságkeresés helyszíne volt. Egyben az európai kultúra egyik legnagyobb tekintélyű – ma így mondanánk – intézménye. A bölcsesség szeretete életforma volt, mert ez a legjobb, ember által elérhető élet. Úgy élsz, ahogy gondolkodsz, ahogy az igazságot megismerni véled. Úgy ítélsz, ahogy a tudásról gondolkodsz. Manapság az Akadémia nevét, mint oly sok más görög és latin nevet, fogalmat eredeti jelentésétől megfosztva használják. Az Akadémia sem kivétel. Az európai klasszikus akadémiák – az olasz Accademia Nazionale dei Lincei (1603), az angol Royal Society (1660), a francia Académie des sciences (1666) stb. – vagy magánalapításúak, vagy királyi (állami), esetleg egyházi kezdeményezésre alakultak meg. Finanszírozásuk ennek megfelelően igen eltérő: a Royal Society éves költségvetésének valamivel több mint a fele érkezik a kormánytól, akkor is konkrét projektekre, míg a francia akadémia szinte teljes mértékben állami pénzből tartja fenn magát. Finanszírozás szempontjából az államnak már csak azért is szerepe van az akadémiák anyagi támogatásában, mert az intézmények – beleértve a magyart is – létrehozásakor az új tudományok által diktált feltételek határozták meg, hogy milyen finanszírozásra van szükség: mivel modern értelemben tudományon az új természettudományokat értették, a nemzeti nyelv védelmén kívül a természettudományok finanszírozási igényeit kellett kielégíteni az akadémiákat támogatóknak.

Mivel mára a természettudományos kutatás hatalmas összegeket követel, az állam nélkül az akadémiai kutatások – elsősorban is az

alapkutatások – finanszírozhatatlanok lennének. Az viszont kérdéses, hogy a társadalom- és humán tudományokat szükséges-e akadémiai forrásokon keresztül, afféle alapkutatásokként kezelni. Egyáltalán, vannak-e társadalom- és humán tudományos alapkutatások – vagy minden ilyen kutatás eleve az? De vajon funkciójában is azonosak a természet-tudományos alapkutatásokkal? Nem, mert a természettudományos kutatásoknak kézzelfogható, problémához kötött megoldásnak kell lenniük, különben haszontalanok. A társadalom- és humán tudományok tartalmi lényegüket tekintve filozófiai és teológiai jellegűek, még akkor is, ha az egzakt módszertan bűvöletében élnek. Filozófiaiak, vagyis érvelés- és nem logikaközpontúak (kivéve az angolszász analitikus filozófiát, amely mára egyre inkább filozófiai zsákutcának tűnik).

A világban sokféle nemzeti akadémia létezik, amelyekről magyar nyelven Hamza Gábor tett közzé egy áttekintést.² Hamzát a nemzeti akadémiák struktúrája érdekelte, azt akarta bemutatni, hogy milyen a természet- és a társadalomtudományok (beleértve a humán tudományokat is) aránya egy adott akadémián belül. Ezt a megállapítást olvashatjuk: „a politikum által nem módosított struktúrában működő nemzeti akadémiákon belül számuk és arányuk alapján a társadalomtudományok képviselői mintegy kétötödét vagy nem egy esetben ennél is nagyobb hányadát alkotják az akadémiák tagjainak”.³ A szerző nagyon röviden kitért arra is, hogy a rendszerváltás után mi történt a volt kommunista országok akadémiáival: „A rendszerváltást követően csak kivételesen került sor strukturális reformra a korábbi államszocialista országokban. Vonatkozik ez – többek között – a Magyar Tudományos Akadémiával csaknem azonos taglétszámmal rendelkező (varsói) Lengyel Tudományos Akadémiára, kivéve a Krakkói Akadémiára.”⁴ Ez azt jelenti, hogy az MTA-ban az 1949-ben kialakított struktúra megmaradt, nyilván, mert jónak tartották. Vagyis a kommunista hatalomátvétel után az akadémiai élet politikai átalakítása tudománypolitikai értelemben érvényben maradt. Ahogyan az is, hogy az állam finanszírozza az MTA-t. Ennélfogva tarthatatlan az a vágyvezérelt állítás, hogy az

² Hamza 2025, 45–56.

³ Uo. 56.

⁴ Uo.

Akadémia a politikától (államtól) független, autonóm intézmény, a folytonosság sokkal jobban leírja, mi is történt vele a rendszerváltozás után.

A költségvetés külön során

Feltehetően az Akadémia önértelmezését fogalmazta meg a jelenlegi elnök, Freund Tamás az egyik interjújában: „1994-ben elfogadták az új akadémiai törvényt. Ezzel megváltozott az Akadémia jogállása, köztestületté vált, megszűnt a politikai befolyás”.⁵ Ezzel szemben áll az az állítás, miszerint az Akadémia állami függősége mit sem változott az 1994. évi akadémiai törvénnyel, ami politikai – állami – függőséget is jelent, mivel a törvény kimondta, hogy az Akadémia „a költségvetés külön során” szerepel. Hogy ez mennyire így van, azt bizonyítani lehet az 1994. évi törvény későbbi módosításain, a mindenkori elnökök politikai szándékoktól nem mentes kiválasztási gyakorlatán és azokon a közvetett, informális módon megvalósuló befolyásolási eszközökön keresztül, amelyek az egyetemek állami irányítása révén is megvalósultak.

A Magyar Tudományos Akadémia – mint közismert – magánalapítás révén jött létre. Finanszírozása ezért igen bizonytalan volt, nehezebb történelmi időszakokban – például az első világháború végén – a megszűnés fenyegette. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási minisztersége idején 1923-ban törvényt alkotott az Akadémiáról, hogy állami eszközökkel megmentse azt. Így szól az 1923. I. tv.cikk: „a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról * 1. § Az Akadémia rendes évi segélyezése. A nemzet jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről azzal is tanúságot tesz, hogy a magyar tudományos munka folytonosságát mostoha helyzetében is biztosítja. Ennek előmozdítására az állam a magyar tudományosság legfőbb szervének, a Magyar Tudományos Akadémiának (könyvkiadásra, folyóiratok fenntartására, tudományos pályadíjakra és tudományos megbízásokra stb.) évi 12 millió korona rendes segélyt biztosít az állammal szemben való elszámolás kötelezettsége nélkül. A segélyezés az 1923/1924. költségvetési évvel

5 Gábor 2025.

kezdődik.”⁶ Ám ez sem volt elég a pénzügyi stabilitáshoz: „Trianon után az ország helyreállításában a kultúrának és a tudománynak nagy szerepet szánó kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kunó rendszeres államsegéllyel támogatta az intézményt, amely anyagi stabilitását azonban csak az 1920-as évek végén szerezte vissza, amikor gróf Vigyázó Ferenc teljes vagyonát az intézményre hagyta. A földbirtokokban, ingatlanokban, pénzben, értékpapírokban és ingóságokban fekvő, mintegy 16 millió pengős Vigyázó-hagyatéknak ettől kezdve évi 500–600 ezer pengőnyi jövedelmét fordították tudományos célokra: kutatások támogatására, pályadíjakra, könyvkiadásra.”⁷ 1945 után a kommunista hatalomátvétel logikus következményeként a magánvagyon jövedelméből való finanszírozás nem volt lehetséges: „Az ekkor már 120 éves intézmény a második világháború után több szempontból is a megszűnés határára jutott. Anyagi helyzete – miként az első világháború után is – ismét ellehetetlenült: a Vigyázó-hagyatékából származó földbirtokait teljes egészében igénybe vették és felosztották a földosztás során (1945), pénz- és értékpapírvagyona a hiperinflációban olvadt el (1946), ingatlanait (bérházait) pedig államosították (1948).”⁸ Egyedül az állam maradt, amely finanszírozni tudta az MTA-t, ám a kommunista államosítás nemcsak pénzügyi, hanem politikai értelemben is teljesen kiszolgáltatatta az MTA-t az államnak. 1949 után a mindenkori államhatalom diktált, hogyan nézzen ki az Akadémia, kik lehetnek a tagjai, illetve a mindenkori elnöke. Egyik jól látható következmény az volt, hogy az MTA 257 tagját az új alapszabály 131-re csökkentette, több politikailag ún. fasiszta tudósnek minősített tagot eltávolítottak. Továbbá: „Az 1949. évi XXVII. törvény szovjet típusú akadémiaivá alakította át a tudósok testületét, amikor összeolvasztotta az MTA-t a Magyar Tudományos Tanáccsal. Ezáltal az Akadémia szervezetétől és funkciójától korábban idegen, államhatalmi szerepet is kapott: »tervszerűen irányítja legfelsőbb fokon az elméleti és az alkalmazott tudományok művelését«. Feladata lett »az országos tudományos terv kidolgozása, a tudományos utánpótlás biztosítása, az új, egységes és központosított tudományos

6 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92300001.TV#Ibj0id2dcd>

7 <https://mta200.hu/mta200/a-magyar-tudomanyos-akademia-tortenete-ii-resz-19182019-106370>

8 Uo.

minősítés, a tudományos egyesületek és társaságok felügyelete, a tudományos könyv- és folyóirat-kiadás irányítása».⁹

A kádári időszakban az Akadémia „az ország legfőbb tudományos szerve volt, ám a kutatásfejlesztés megerősödése, a kutatási eredmények hasznosulásának igénye és az egyetemek megerősödése maguk után vonták a tudományirányítási rendszer átalakításának szándékát”.¹⁰ Politikai szempontból az MTA kivívta magának, hogy a kommunista rendszerben „legfőbb tudományos szerv” legyen. Az 1980-as években azonban ez az egyértelmű hatalmi pozíció megingott, így az új akadémiai törvény megalkotására tett javaslat már 1989-ben megszületett, de még öt (!) évre volt szükség, hogy azt az Országgyűlés el is fogadja. A vitának sok összetevője volt, az Akadémia oldaláról azonban mégiscsak az volt a tétje, hogy mekkora súllyal fog rendelkezni az új rendben. A kiindulópont rátapintott a lényegre: „Az 1989. májusi közgyűlésen beterjesztett törvényi koncepció (»Kék füzet«) célja elsődlegesen a politikának való kitettség kiküszöbölése volt. Ezt egy új szervezeti formával kívánták elérni, amelyben megszűnt volna az MTA államigazgatási funkciója, és az intézmény autonóm köztestületté alakult volna át [...] A tervezet ellentmondásossága abban rejlett, hogy az MTA továbbra is jelentős részt vállalt volna az országos tudományirányításban [...] Ráadásul 1989 augusztusában a *Magyar Nemzet* hasábjain polémia indult az MTA államszocialista rendszerben betöltött szerepéről. A törvénytervezet sorsát az ún. akadémiai fórum pecsételte meg. Az MTA által szervezett nyilvános eseményen a törvénytervezet legújabb változatát (»Zöld füzet«) vitathatták meg a kutatók és az érdekképviseleti szervek. Ez a törvényi variáns hiába tartalmazott hatáskörcsökkentést az országos kutatásirányításra nézve, és ajánlott az akadémikusoknál szélesebb kör számára beleszólást a testületi ügyekbe, a résztvevők jelentős része elutasította. Ezeket a folyamatokat érzékelve az Akadémia Elnöksége 1989 őszétől már csak az alapszabálya megújítására törekedett”.¹¹ Az Országgyűlés elé került törvényjavaslatot az MDF vezette jobboldali koalíciós kormány pártjai és az ellenzék köréből is éles támadás érte: háromszáz módosítási indítvány érkezett be. A törvényja-

⁹ Uo.

¹⁰ Molnár 2022, 12.

¹¹ Zsidi é. n.

vaslat kudarca kézzelfoghatóvá vált, amit Mádl Ferenc kompromisszumos javaslatával kerültek el: „Az akadémiai igényeket tolmácsolva ajánlotta [...], hogy a Közgyűlés is küldhessen tagokat az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsába (AKT).”¹² Összefoglalásként elmondható, hogy „A jogszabály tartalmazta a bizottsági alkukat (például 200 fő nem akadémikus közgyűlési képviselő jelölését), ugyanakkor az Akadémia által megfogalmazott sarokpontok egy része is megmaradt. Az 1994-es törvény így az Akadémiát autonóm köztestületként határozta meg, amely részben saját vagyonnal rendelkezik. Ezek mellett költségvetési támogatásban részesül, beleszólása van a kutatóhálózat működésébe, továbbá az MTA doktora címet adományozhat. Az országos tudományirányításban és forráselosztásban azonban már csupán koordináló, támogató szerepet kapott az intézmény.”¹³

Több ponton szűkült az Akadémia feladatköre és közvetlen befolyása, de összességében az 1989-es rendszerváltás után a folytonosság megőrzését tűzte ki célul,¹⁴ s főként saját anyagi biztonságának a fenntartásáért tett erőfeszítéseket, amit az 1994-es törvénnyel el is ért. Az 1994. LX. törvény bebiztosította az intézmény finansziális biztonságát: „Az Akadémia a központi költségvetésben önálló fejezetet alkot.”¹⁵ De ezzel – minden retorika ellenére – ki is szolgáltatta magát a mindenkori belső és külső politikai akaratnak, struktúrájában megőrizte a szovjet mintát, fenntartotta a magyar tudományos élet feletti formális és informális hatalmát, hiszen „köztestületté” vált, azaz a belső viszonyait szabadon alakíthatta, ugyanakkor mivel az állami költségvetéstől függött, közvetve a politikai függés új formában megmaradt. A belső viszonyok alakításában a folytonosság fenntartása melletti természetes emberi önvédelem gyakorlata érvényesült. Ímmel-ámmal lezajlott egyfajta rehabilitációs folyamat, hogy felülvizsgálják a politikai okokból korábban kizárt akadémikusok helyzetét, de ez nem terjedt ki a kommunista idők során akadémikussá váltak megítélésére. Politikai érte-

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Már az Akadémia törekvéseit bemutató, Molnár Andrea szerkesztette kötet címe is kifejezi: *Megőrizni és megváltoztatni. A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. XL. törvény és a hozzá kapcsolódó alapszabály, ügyrend és módosításai, 1994–2022.* Kommunikációs szempontból hasznos, de tartalmi szempontból árulkodó, hogy a folytonosságnak vannak politikai elemei is.

¹⁵ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400040.tv#>

lemben nem csak az Akadémiára jellemző rendszerváltási szimptóma alakult ki: megújultunk, hogy folytathassuk. Bonyolult, olykor átláthatatlan, személyfüggő akadémiai és egyetemi irányítási, előmeneteli világ alakult ki, amelyben az egyetemi és az akadémiai szervezeti funkciók egymással átfedő összekapcsoltságát személyek többes szerepének részben tudatos, részben spontán kialakításával (például egyetemi és akadémiai bizottsági tagságok, tisztségek átfedő ellátásával), szakmai folyóiratok akadémiai központosításával, tudományos minősítések informális befolyásolásával védelmezték. Miközben – például – az Akadémia – eredeti hivatásával össze nem egyeztethető módon – holland befektetőknek eladta az Akadémiai Kiadót, továbbá tisztázatlan maradt az Akadémia és az egyetemek közti tudományszervezési viszony: pályázatok, projektek, díjak összevisszasága miatt lehetetlen nyomon követni egy-egy tudós teljesítményét és affiliációját. Részben ennek következménye, hogy a világon egyedülálló vegyes tudományos minősítési rendszer van Magyarországon: PhD (angolszász), habilitáció (német), akadémiai nagydoktori (szovjet). Nem átláthatók az akadémiai minőségbiztosítás rendszere és fokmérői sem.

Az 1994. LX. törvény számtalan módon – nem csak a költségvetése országgyűlési jóváhagyása – erősíti az Akadémia állami függőségét. A feladatok megfogalmazásakor kiderül, hogy az Akadémia a kormány döntéseit kívánja előkészíteni, szolgálni. E tetszetősnek ható megfogalmazás szerzői a politikai tudás hiányától szenvedtek (vagy akartak szenvedni), mivel egy kormány mindig is valamilyen politikai célok jegyében lép hatalomra, vagyis nem tudja leképezni minden állampolgár akaratát, emiatt pusztán értelmiségi illúzió azt felajánlani és elvárni, hogy egy kormány az Akadémia „tisztán tudományos” felfogására támaszkodva döntsön. A kommunista tudományfelfogás sem volt egyéb: létezik egy tudományos igazság, amire a kormány döntését alapozni kell. Ilyen tudományos igazság nincs, ezért erre alapozott kormányzati döntés sem létezhet, vagy ha igen, mint az Eocén Program esetében, akkor annak természeti katasztrófa lesz a vége. Az értelmiség befolyásolta politika törvényes megfogalmazást nyert a rendszerváltás után hozott akadémiai törvényben.

Közvetett politikai függőség

Vannak egyéb vaskos államfüggőségi passzusok is rögzítve a törvényben. Az Akadémia alkalmazottai „közalkalmazottak”, ugyanúgy, mint az állami oktatásban dolgozók. Még csak nem is köztisztviselők, hanem közalkalmazottak, vagyis az értelmiségi tápláléklánc végére kerültek. Igaz, a törvény elfogadása után – a Horn-kormány alatt – sorra jelentek meg a kormányrendeletek, amelyek rögzítették az Akadémia által juttatott tiszteletdíjak és juttatások mértékét. Az Akadémiát érintő törvénymódosítások száma – érdekes fejlemény – 2002 után megnőtt. Figyelemre méltó módon újból a juttatások kerültek előtérbe a hatalmi megfontolások maximális figyelembevételével. Először is, a 2005. évi VI. törvénycikk elfogadásával az Akadémia elnöke, a főtktár és helyettese a köztisztviselői törvény rendelkezései alá került. Ezt követte a 2006. évi LXXXVI. törvénycikk, amely előírta, hogy az Akadémia alapszabályát kétharmados többséggel lehet csak módosítani. Könnyű ebből kiolvasni, hogy az Akadémia csúcsvezetésének hatalmi pozícióit akarták ezzel is erősíteni, hogy majd a 2009. évi XX. törvényben hatalmi szempontból átírták az 1994. évi akadémiai törvényt. Nemhogy nem lazították az állam és az Akadémia közötti kapcsolatrendszert, ellenkezőleg, az állam hozzájárult az Akadémia elvesztett hatalmi jogosítványai egy részének a visszaszerzéséhez. Néhány példa a törvénymódosítás szövegéből: „3. § e) az Országgyűlés vagy a Kormány kérésére a kompetenciájába tartozó kérdésekben – főleg a tudomány, az oktatás, a társadalom, a környezet és a gazdaság kérdéseiben – kinyilvánítja szakmai véleményét; l) felsőoktatási intézményekkel és közgyűjteményekkel kötött megállapodás alapján ezen intézményekben tudományos kutatócsoportokat tarthat fenn, valamint közreműködhet az oktatásban és a felsőoktatási intézményekben folyó doktori (PhD-) képzésben; m) a tudományos utánpótlást ösztöndíjrendszer fenntartásával segíti, amelynek fedezete az Akadémia költségvetésében elkülönítetten szerepel; kiemelkedő tudományos eredményeket elérő kutatók részére – saját forrásaiból vagy egyetemleges közérdekű kötelezettségvállalás alapján – határozott időre tudományos ösztöndíjat, díjakat alapíthat,

díjkitűzést tehet, amelynek feltételeit és részletes rendjét az Akadémia szabályzatban állapítja meg.”¹⁶

Akadémiai oldalról nyilván – fejlett értelmiségi öntudattal – ezek csupa pozitív dolgok, politikai realista értelemben azonban a rendszerváltáskor alkalmazott folytonossági elv felerősítésével van dolgunk: az elnököt a politikai akarat ellenére nem lehet megválasztani, tehát az ő és közvetlen magas szintű irányítóinak (főtitkár és helyettese) köztisztviselővé emelése, a mindenkori Akadémia állami függőségének bebetonozása jó úton haladt 2002 és 2010 között. Folytatva a 2009. évi akadémiai törvény módosításainak ismertetését, a hab a tortán most következik: „13. § (4) Az elnököt a miniszteri, a főtitkárt az államtitkári, a főtitkárhelyettest a szakállamtitkári illetménnyel azonos mértékű javadalmazás, valamint évente 40 munkanap szabadság illeti meg.”¹⁷ A jelenleg hatályos akadémiai törvényben a fenti megfogalmazás átalakult,¹⁸ de az akadémiai vezetők javadalmazásának közigazgatási (államfüggő) logikája nem.

Az 1998 és 2002 közötti Orbán-kormány érdemben nem nyúlt hozzá az 1994-es törvényhez. A szocialista-szabaddemokrata kormányok azonban folyamatosan azon dolgoztak, hogy az Akadémia tevékenységi körét kibővítsék (akár az egyetemekkel való konfliktusok gerjesztésével), az intézmény legfelső vezetőinek jogállását pedig nagyon erős politikai védelemben részesítették, aminek a célja az lehetett, hogy a rendszerváltás előtti tudománypolitikai (értelmiségpolitikai) centralizációt bújtatva felújítsák, azaz noha az akadémiai autonómia prioritás, de az Akadémia fölötti politikai kontroll még ennél is fontosabb. Akié az iskola, az országos hatáskörű Akadémia, a kulturális intézmények koncepcionális fejlesztésének a joga és informális befolyásolási módjai (önmagát kulturális zsúriknek kinevezett értelmiségi csoportok), az életmódot befolyásoló tudományos, oktatási és művészi tartalmak média-képviselője, azé a hatalom. Az az akadémikus – legyen tisztségvi-

¹⁶ https://jogkodex.hu/jsz/2009_20_torveny_9852360

¹⁷ Uo.

¹⁸ Lásd: „Az elnököt a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Kit.) 1. melléklet I. pontjában foglalt Illetménytábla szerinti közigazgatási államtitkári illetmény felső határának megfelelő illetmény illeti meg. (4a) * A főtitkárt a Kit. 1. melléklet I. pontjában foglalt Illetménytábla szerinti helyettes államtitkári illetmény felső határának megfelelő illetmény illeti meg. (4b) * A főtitkárhelyettes illetménye a főtitkár illetményének 90%-a.”

selő vagy tudományos teljesítménye révén az – cinikus, ha azt hiszi, hogy az Akadémiát politikai függéstől mentesen lehet szemlélni. A törvényi szabályozások a jogi mozgásteret bővítik, de emellett létezik a tudományos élet ideológiai uralásának informális eszközrendszere is. S ez egy hatalmi gépezet igazi arca.

Vajon praktikusán mit jelent az 1994-es törvénynek ez a kitétele: „szorgalmazza és segíti a tudományos kutatások eredményeinek társadalmi és gazdasági hasznosítását”? Értelmiségi fülnek jól hangzó, ténylegesen, tartalmilag semmit sem jelentő kitétel. Az Akadémiáról szóló törvény azon a hamis elképzelésen alapult, hogy az Akadémia egyfajta *think tank*-funkciót is képes ellátni az állam mögött, cserébe önkormányzati módon szervezheti a belső életét. A költségeket teljes mértékben az állam fedezi, de az elköltésük módjáról, elosztásáról az Akadémia dönthet. Ilyen például az intézmény elnökének a megválasztása: „Az Akadémia elnökét, alelnökeit, főtitkárát és főtitkárhelyettesét a hazai akadémikusok közül, a hazai akadémikusok javaslata alapján három évre a Közgyűlés választja. Az elnököt tisztségében a köztársaság elnöke megerősíti.” Az önkormányzatiság belső mechanizmusa fölöött mégiscsak ott áll a köztársasági elnök aktusa, vagyis az állam az Akadémia elnökének kinevezésekor is jelen van, nem csak az éves költségvetés vagy az Akadémia költségeinek ellenőrzések: „Felhatalmazást kap a Kormány, hogy az akadémiai költségvetési szervek gazdálkodására vonatkozó szabályokat – e törvény 20. § (6) bekezdése alapján – rendeletben állapítsa meg. (2) * Felhatalmazást kap a Kormány, hogy a hazai akadémikust megillető tiszteletdíj, a hozzátartozói ellátások, továbbá az Akadémia doktora tiszteletdíja megállapításának feltételeit, mértékét, folyósításának és felfüggesztésének szabályait rendeletben állapítsa meg.” A rendeletek sorára korábban már kitértem. Sokféle módon lehet bizonyítani az 1994-es törvény alapján, hogy az Akadémia állami függősége az önkormányzatiság elvének hangsúlyozása ellenére megmaradt a rendszerváltás után is. Ha ezt bizonyítottnak vesszük, akkor nem alaptalan kimondani, hogy a rendszerváltás politikai értelemben csekély hatást gyakorolt az Akadémiára, illetve a mindenkori elnök személyének kiválasztása politikai alkuk és döntés függvénye maradt.

Az Akadémia elnökeinek politikai függősége

Vessünk egy pillantást az Akadémia 1949 utáni elnökeinek a listájára, amikortól az állami befolyás egyértelművé vált. A rendszerváltás után olyan ember kellett az Akadémia élére, aki politikailag legitimálni tudta a kommunista idők alatt lejárátódott intézményt. Ne feledjük, hogy 1949 után az Akadémia első elnöke Rusznyák István volt, aki egészen 1970-ig maradt tisztségében, és életrajzából semmilyen kétség nem merül fel, hogy miért éppen ő vezethette az MTA-t. Őt követte Erdey-Grúz Tibor (1970–1976), majd Szentágothai János (1976–1985) elnöksége. A politikai elkötelezettség bizonyítása nem igényel utólagos érvelést. De a tényekért azért írjuk le, hogy Erdey-Grúz 1952 és 1956 között felsőoktatási, majd oktatásügyi miniszter volt; Szentágothai pedig 1973-tól alelnöke volt az Akadémiának, azután országgyűlési képviselő lett 1985-ban, illetve annak megszüntetéséig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja volt. Őt követte Berend T. Iván, aki 1985 és 1990 között volt az Akadémia elnöke, majd a rendszerváltás után Amerikába költözött és a mai napig ott is él. Egész pályafutása a kommunista hatalom szolgálatában állt. Ha valaki le akarná modellezni a rendszerváltást és annak minden ellentmondását, akkor elegendő Berend T. Iván életrajzát itinerként kezelni. Az Akadémia elnökeként egyben tanácsadója is volt Németh Miklós miniszterelnöknek, tagja az MSZMP Központi Bizottságának, politikai szerepet játszott a privatizációban, illetve az MTA–Soros Alapítvány társelnöki tisztét is betöltötte. A rendszerváltás után az Akadémia első elnöke Kosáry Domokos volt: „Az 1990. évi májusi közgyűlés Kosáry Domokost választotta az Akadémia elnökévé (1990–1996). Kosáry személye a tudós társaság megújulási igényét is szimbolizálta, hiszen a tudós 1956-ot követően – a forradalomban betöltött szerepe miatt (a forradalom dokumentumainak gyűjtése, a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának elnöki posztja) – börtönben is ült.”¹⁹ Hogy mennyire volt szimbolikus és mennyire politikailag hatékony képviselője az Akadémiának, arra elég annyit mondani, hogy az új akadémiai törvény tervezetét ő már 1991-ben benyújtotta, viszont további három éven át tartó sorsára nem volt befolyása. Glatz Ferenc (1996–2002) követte Kosáryt, aki-

¹⁹ Zsidi é. n.

nek még egy felületes életrajza is szoros kötődést mutat az MSZP-ével. Ez volt az az időszak, amikor a posztkommunista kormány végképpen az államhoz láncolta az MTA-t. Vizi E. Szilveszter jovialis tudósként vezette az MTA-t, mint később kiderült, érintetlenül maradt az Akadémia politikai értékelése, hogy azután elkövetkezzenek a Fidesz-függő Pálinkás József évei az intézmény élén. Lovász László, csakúgy, mint Vizi E. Szilveszter igyekezett a politikától független elnök szerepét vinni, inkább kevesebb, mint több sikerrel. Ezekhez a tapasztalatokhoz viszonyítva Freund Tamás jelenlegi elnök szintén a politikamentes elnöki szerepet igyekszik ellátni, mintha nem lett volna politikai be-kötése a Fidesz vezette kormányhoz az MTA elnökként való megválasztása előtt. Érdekes módon a Fidesz vezette kormányok idején köz-életileg-politikailag nem aktív elnököket választottak, azt üzenve, hogy az Akadémia ne politizáljon. A Fidesznek azért volt ez az érdeke, mert az Akadémia kalkulálható politikai vélemény-összetétele vélhetően baloldali-liberális dominanciájú.

Innentől kezdve politikai az is, ami az Akadémián belül lévők körében történik, s az is, ami az Akadémián kívüliek kritikáiban megfogalmazódik. A bent lévők, élükön a mindenkori akadémiai elnökkel, politikai szándékokkal átitatott feltételek között tevékenykednek. Az Akadémiának – amióta az államtól vált függővé – a mindenkori politikai feltételek realitása között kell működnie. Természetesen mint politikai hatalmi tényező igyekezett a tudomány semlegessége mögé bebújni, tudományos mérlegelés eredményeként feltüntetni a döntéseit. A kommunisták a hatalomátvételük után nem vacakoltak tudományos érvekkel, hatalmi erővel megrostálták az Akadémia tagjait. A rendszerváltás ezt megkerülte, emiatt a változtatási szándékok elenyésztek a folytonosságot igénylők erejével szemben. Az Akadémia a sokféle politikai és értelmiségi elvárások örvényében végül is a tudományos álarc mögé bebújva igyekszik megőrizni az elért tudományos eredményei révén a politikán fölülnek vélt státuszát. Mindez akár sikeres is lehetne, ha a tudás filozófiai értelmezését figyelmen kívül lehetne hagyni.

Az Akadémia tudományképe

Van-e, lehet-e tudományos identitása egy akadémiának? Minden korszaknak megvoltak az uralkodó tudomány fogalmát meghatározó értelmezései. Egy nemzeti akadémiának, amely ráadásul szinte minden tudományterületet felölel, csak a legáltalánosabb értelemben lehet jellemző tudás- és tudománydoktrínája. A Magyar Tudományos Akadémia (eredetileg Magyar Tudós Társaság) kezdettől fogva a magyar nyelv védelmét, ápolását tűzte ki célul, ami nemzetpolitikai cél volt. Az alapítók felfogása szerint a tudományok fejlődését és eredményeinek terjesztését a nemzeti nyelv ápolásával lehet és kell elvégezni. A tudományfelfogás szempontjából sokatmondó, hogy eredetileg hat osztálya volt a Tudós Társaságnak, a következő sorrendbe állítva: 1. nyelvtudomány, 2. philosophia, 3. történetírás, 4. mathesis, 5. törvény- és 6. természettudomány.²⁰ Érdeemes ideidézni, hogy a jelenlegi osztályok, amelyekből tizenegy van, részben tükrözik az egyes tudományterületek bővülését, illetve történetileg értelmezhető „érkezési” sorrendet: az első három osztály – I. nyelv- és irodalomtudományok, II. filozófiai és történettudományok, III. matematikai tudományok – leképezi a kezdeti tudományterületi besorolást, igaz, összevonásokkal és úgy kibővítve, hogy nehéz lenne logikailag alátámasztani az egy osztályba való besorolást. Viszont világnézetileg és ideológiai értelemben igen: a filozófia és a történettudomány összevonása (nem beszélve az ide beszuvasztott további tudományterületekről: művészettörténet, neveléstudomány, pszichológia, régészet, ókortörténet, tudomány- és technikatörténet) önmagában a filozófia historicizálását valló hegelianus és marxista elgondolás szerint tartozhat egybe. A régészet, a pszichológia, a művészet- és a technikatörténet összetartozását aligha lehet tudományfilozófiai érvekkel megmagyarázni. A további osztályok sorrendiségében sincs sokkal több logika, de az feltűnő, hogy bár a természettudományok súlya és szerepe az idők során nagyon megnőtt, ezt az osztályok kialakításának sorrendje nem tükrözi vissza. Elmondható, hogy az organikus fejlődés és a folytonosság elvének érvényesülése 1949 óta jel-

²⁰ A Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai: <https://real-eod.mtak.hu/338/1/MTA.pdf>, 20. o.

lemzi az Akadémiát ennek minden előnyös és hátrányos következményével együtt.

Az Akadémia mai vezetése nem látja, hogy a modern tudásfelfogás eleve átpolitizált, és hogy a domináns tudományfelfogásnak politikai determinációja van, ami kölcsönös, bonyolult viszonyrendszert hoz létre a tudományos intézmények és a politika között. A modernségben nincs politikamentes tudás, mivel minden politikaivá vált elvi és gyakorlati szinten egyaránt. A modern tudomány pozitivista szellemű, ami azt jelenti, hogy csak tényeken alapuló állítást szabad tenni, a tényeken alapuló következtetéseknek törvények megfogalmazása a célja, hogy elkerüljék a két gondolati szélsőséget, mind a képzelgést, mind a pusztán empirikus megfigyelés eredményeinek az abszolutizálását. A végső cél az előrejelzés, a jövő tudományos befolyásolása szemben a metafizikai vagy teológiai világalakítási szándékokkal. A „pozitív” tudás előnyben részesíti a valóságot a képzeletbelivel, a hasznosat a haszontalannal, a bizonyosat a bizonytallannal, a pontosat a pontatlannal, a pozitívát a negatívval szemben, ami összességében a haladás szolgálatát jelenti. A pozitivismus atyja, August Comte a pozitív tudományt gyakorlati értelemben elsősorban politikai célok megfogalmazására alkalmazta. Szerinte a fenyegető káoszt a politikatudomány – amit társadalmi fizikának is nevez – átalakítása révén lehet megelőzni. Másként fogalmazva, a politikai tudásnak pozitivista tudománnyá kell válnia, hogy átszervezhessük a társadalmat. A fiatalkori comte-i írásokból kirajzolódik,²¹ hogy az új ipari korszakban, amely a modern tudománnyal karöltve átalakítja a teljes szellemi-kulturális világot, új szellemi bázison – pozitív, egyetemes tudás birtokában – az egész társadalmat át kell alakítani, mert a korábbi szellemi eszközeink – teológia, metafizika – elégtelenek a történelem fejlődéséből fakadó új tudományos-ipari világ társadalmának kialakításához. A feladat politikai, mivel „a tudományok átpolitizálódtak”,²² valamint „az alkotmányok nem pótolják a társadalmi újjászervezést”.²³ Az újjászervezésnek az elmélet és a gyakorlat szétválasztásával kell kezdődnie. Erre azért van szükség, hogy a társadalom átszervezésének „nagy problémáját” „egyedül megfelelő módon tárgyal-

21 Vö. Gane 2006, 49: „Having outlined the course of social development and identified the main forms of conflict within it, Comte began to think about a new kind of politics.”

22 Uo. 48.

23 Comte 1979, 34.

juk”.²⁴ Illetve „a pozitív tudomány művelőire kell bízni a társadalmi újjászervezéssel összefüggő elméleti munkát”.²⁵ Ez az elméleti munka azt kívánja meg, hogy „a tudósoknak [...] a feladata, hogy a politikát a megfigyelésen alapuló tudományok szintjére emeljék”.²⁶ Ha ez bekövetkezik, a tudományos politika gyakorlati értelemben is képes lesz meghatározni, hogy a civilizáció fejlődése milyen rendszert fog létrehozni. Comte egyik teoretikusa volt a történelmi determinizmus eszméjének, amely a 19. században a Bacon és Galilei által meghirdetett tudományfelfogás betetőződésének tekinthető. A marxizmus ennek az egyik variánsa volt, s vált politikai erővé a 20. századra.

A progresszivitás eme felfogása magától értetődőnek tekintette, hogy az igazi (pozitív) tudományokat a napi gyakorlattól elkülönítve kell művelni. A kiindulópont politikai, a megoldás is politikai. Mivel mind a természet-, mind a társadalomtudományokat a progresszió eszméje élteti a modernségben, a modern tudományok eszmei átpolitizálódása elkerülhetetlen. Aki nem ezt vallja, azt sarlatánnak fogják titulálni. Ami ebből az akadémiákat érinti, nekik kell elsősorban kialakítani azt a működési területet, ahol a gyakorlattól elszigetelt tudományos tevékenységnek folynia kell. Kétszeresen is politikailag determináltak a Magyar Tudományos Akadémiához hasonló intézmények: a nemzeti célt összhangba kell hozni a progresszivitás eszméjével. Ezt a két célt a kommunista időszak alatt közvetlen beavatkozással egyesítették: a természettudományoknak a technológiai progresszivitást kell szolgálniuk, a társadalomtudományoknak pedig mindkét célt; valójában a társadalommérnökség eszméje hatja át a modern társadalomtudományokat – azaz a comte-i utópikus politika- és társadalomfelfogást magától értetődően vette át a szovjet típusú tudománypolitika is, melyet elvi-politikai értelemben az MTA – bizonyos hangsúlyeltolódásokkal a nemzet eszméjének engedve – továbbvitt 1994 után is. A társadalomtudományi kutatóintézetek leválasztása az Akadémiáról, majd az ELTE-hez csatolása annak a tudományfelfogásnak tudománypolitikai kifejezése, amely tarthatatlannak és értelmetlennek tartja a gyakorlattól leválasztott társadalommegismerést. A politika akkor is benne van az

24 Uo. 47.

25 Uo. 57.

26 Uo. 65.

akadémiák életében, ha ezt egy adott akadémia vezetői intézményvédelmi retorikával tagadják: a modern tudás átpolitizáltsága ismeretelméleti és nem intézményi státusz kérdése.

Politika és tudomány ütközési pontjai

Hogy mennyire zavaros a modern tudás politikai átítatottsága, itt van egy példa a közelmúltból. A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Tudományok Osztálya vezető biológusainak 92 százaléka egy állásfoglalást fogadott el, miszerint „Az emberek egy nem elhanyagolható hányada olyan kromoszomális vagy anatómiai jellemzőkkel születik és/vagy fejlődik, amelyek [...] egyértelműen nem felelnek meg a »férfi« vagy »nő« hagyományos meghatározásának.” Egy nyilatkozat nem térhet ki részletes tudományos érvek kifejtésére, viszont arra igen, hogy politikai élt adjon neki, ahogy ez a nyilatkozat sem tudományos kitételrel ér véget: „Ha csak két biológiai nemet deklarálnánk az eltérések figyelembevétele nélkül, az marginalizálhatná azokat az embereket, akik nem illeszthetők be ezekbe a kategóriákba. Ez megnyilvánulhat a politikai és jogi elismerés hiányában, a pontos azonosítás nehézségeiben, az okmányok kiállításában, valamint az oktatásban, az egészségügyi ellátásban és a foglalkoztatásban tapasztalható rendszerszintű diszkriminációban. Jó lenne mindezt elkerülni.” Csakhogy a magyar Alaptörvény ezt írja: „(1) Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az ember férfi vagy nő. Az anya nő, az apa férfi.”²⁷ Tehát van egy módosított Alaptörvény, továbbá van egy akadémiai közösségi többség (92 százalék) által igaznak elfogadott tudományos igazság, másrészt van egy ebből levezetett akadémiai politikai következtetés. A jelen nyilatkozat megfogalmazói konkrét politikai elvárásokat is megfogalmaznak, vagyis ami tudományosan igaz, annak politikailag mérvadónak kell lennie.

²⁷ <https://njt.hu/jogszabaly/2025-15-04-00>

Ezen a ponton nekem csak kérdéseim vannak: vajon milyen marginalizálódással kell szembenézniük azoknak a biológusoknak, akik nem írták alá a nyilatkozatot? Vajon a 20. század zsarnoki rendszerei nem a tudományra hivatkoztak, mindegy, hogy náci vagy kommunista elköteleződéssel? A faji diszkrimináció nem élvezett tudományos biológiai alátámasztást? Nem beszélve a kommunista tulajdonfosztásról, amely a tudományos „történelmi materializmuson” alapult. De nem akarom feszíteni a húrt. Mondandóm lényege az, hogy egyetlen politikai döntést és megfogalmazást sem lehet közvetlen, direkt módon alávetni az adott pillanatban elfogadott tudományosság – helyes vagy helytelen – mércéinek. A tudomány és a politika igazsága nem azonos – meg lehet próbálni a kettőt „összehozni”, a végeredményről már vannak tapasztalataink.

A politika nem a meghosszabbított keze a tudománynak. Ez azért nem sajnálatos, mert a modern tudomány nem a tudásról, még kevésbé az igazságról szól, hanem egy adott empirikus világdarabka szabályozott vizsgálatokra alapított megismeréséről. A tudás és az igazság az egészre irányul, a modern tudomány viszont az egésznek valamely részletére.²⁸ A politika az emberek tapasztalatainak egészére irányuló igazságot keresi, csak ebből lehet sikeres politikai cselekvést (értsd: politikai kampányt) kialakítani. Ha egy ország – bármely ország – alkotmányát mint végső politikai dokumentumát tekintjük, akkor abban számos olyan kijelentés található, amely „tudományosan” megkérdőjelezhető. Egy példa: „A hivatalos nyelv a magyar.” (Alaptörvény, H. 1. pont), de mi van akkor, amikor egy magyar cég, egyetem, intézmény kijelenti, hogy náluk az angol a munkanyelv? Magyarországon vagyunk, a cég vagy intézmény magyar tulajdonú, a munkanyelv mégis angol. Vagy az

²⁸ Elég Descartes nevezetes művére (*Értekezés a módszerről*) hivatkozni, amely azzal a szándékkal íródott, hogy a tudományos kutatás új módszerét mutassa be, s ezzel a felvilágosodás kiinduló tézisét megfogalmazza. Alaptéziseinek második pontja így hangzik: „A második az volt, hogy a vizsgálódásaimban előforduló minden problémát annyi részre osszam, ahányra csak lehet...” Ez azt jelenti, hogy az egész mint olyan nem megismerhető. David Hume és nyomában Immanuel Kant (vö. Kant: *Prolegomena*) csupán levonta a végső következtetést, miszerint a korábbi filozófusok által kitűzött cél, a végső igazság megismerése lehetetlen. Ennek a folyamatnak, azaz a modern tudomány és az igazság szétválásának a filozófiai leírását lásd Cassirer *A felvilágosodás filozófiája* című művének VI. fejezetében, melynek címe: Jog, állam és társadalom (Cassirer 2007, különösen 302–303.) A modern filozófia föladta az igazság egészének megismerését, ahogy magát a realitást is – az emberi világ megismerésében – az ideológiák kedvéért. Mert ami nincs politikai nyelven megfogalmazva a modernitásban, az tudományosan sincs.

Alaptörvény azzal kezdődik, hogy „Isten, áldd meg a magyart” – akkor ezt most meg fogja támadni az Akadémia valamelyik osztálya, hogy Isten létezése kérdéses?! Vagy az egész Alaptörvény tele van az individuális liberális jogok védelmével – kérdezem, mi az, hogy „joga van”? Tudományosan ennek van bármilyen értelme? Aligha, politikailag azonban van. Sem a jog, sem a természettudományok, sem bármelyik egyéb modern tudomány nem illetékes bármely politikai dokumentum hitelességének a megítélésében, nem ez a dolguk, nincs politikai kompetenciájuk. Ha ezt a különbséget tudomány és politika között valaki nem érti, akkor hadd utaljak vissza arra, hogy a fenti állásfoglalást „csak” 92 százalékban fogadta el az akadémiai biológusok közössége. Ez nem arra utal, hogy a tudományos igazság és a politikai érvényesség között szakadék lehet? Hogy a politikai igazság, amely a polgárok véleményének, érzéseinek, tudásának vagy akaratának az összegzése, párhuzamosan létezik a tudomány „igazságával”. A modern tudomány abból meríti a morális erejét, hogy a képviselői „tényekre” alapoznak. A tény sem egyéb, mint viszonylag biztos következtetés. Bármikor megdőlhet. A politika viszont az empirikusan nem igazolható jövőbeli célokról, a reményről szól.

Ha az MTA biológusközösségének többsége szerint marginalizálódhatnak a kromoszómailag besorolhatatlanok a társadalom életében, akkor erre az a válasz, hogy abszolút egyenlőség sose volt, ma sincs, csak akkor lesz, ha fölszámoljuk az embert mint olyat. Már maga az MTA biológusainak többsége is politikailag marginalizálja a nyilatkozatot alá nem írók 8 százalékát. Ők, persze, nem tennének ilyet. A helyzet azonban az, hogy a konfliktus, az ellentét, az ellenségeskedés metafizikai értelemben, vagyis az élet alapelveit tekintve bele van írva az ember életébe, jellemébe, cselekvésébe. Röviden: a nyilatkozat nagyszerű példája a modern tudomány logikájának és mércéinek a megértéséhez, viszont politikai értelemben naiv vagy egyenesen értelmetlen.

A tudományfilozófiában ismeretes a minden empirikus megfigyelést fenyegető logikai hiba, vagyis az indukciós következtetés hibája: ha egyetlen empirikus adat is szembemegy a korábbi filozófiai megfigyelések empirikus adataival, akkor az egész következtetési láncolat megszakad. Ha egyetlen fekete hattyút is látunk, akkor a „minden hattyú fehér” állítás összeomlik. Lefordítom: ha egy tudományos igazságot nem mindenki oszt, akkor az indukció hamis. Ugyanakkor ennél sokkal

erősebb állítást tettem: a politikai „igazság” csak részlegesen fedheti egymást a tudományos „igazsággal”. Ez nem a tudomány leértékelése, hanem a világ bonyolultságának és működésének az újbóli hangsúlyozása. De nem is a politika felértékelése, hanem egyszerűen a két intellektuális terület megkülönböztetésének a kifejezése. A politikai igazság nem azonos a tudományos igazsággal, azonban ettől még nem alábbvaló. Az igazság nem attól függ, hogy hányan vallják, hanem hogy a valóság minden területén mit tekintenek annak. A tudomány területén a tudományos mércék szerinti igazság lehet csak igazság (noha ezt a modern filozófia maga vonta kétségbe). A politika területén végső soron a többség akarata a mérvadó, ráadásul minden politikai igazságnak jövőt formálnak kell lennie, azaz mit szeretnének az emberek a jövőben. Abból nem indulhatnak ki, hogy mit fognak tudni a jövőben, mert azt most nem tudják. A tapasztalati tudományoknak itt nincs illetékessége. Továbbá, a politikai érvényesség nem lehet tekintettel a kivételekre – a politikai akaratképzés így elképzelhetetlen volna. A liberálisok persze úgy gondolják, hogy bármely kisebbség igényeit egyenlő státusz illeti meg a többségével. Az ilyen törekvésnek mindig az a vége, hogy valaki mégiscsak kisebbségbe szorul morális értelemben – most éppen a férfiak a nőkkel szemben, a fehérek a színes bőrűekkel szemben, a közösség az egyénnel szemben.

A politikai igazság mércéje jórészt metafizikai, azaz elvekre támaszkodik (a rész megelőzi a részt; igazságos, hogy mindenki kapja meg a magáét; ami előbb van, azt nem előzheti meg az, ami később volt stb.). Ha ezek az elvek igazak, akkor nem látom be, miért szenvednének például biológiai alapon megkülönböztetést a kétes kromoszóma-összetétellel születettek. Ezt a kérdést minden humánus közösség praktikusán megoldja. Az viszont súlyos kérdés, hogy vajon a kivételt miért kellene a többség életének a mindennapi kérdésévé tenni. A politikai igazság a többséget védelmezi; a kivétellel nincs semmi baj, annál inkább a többségen belüli kivételek kezelhetetlenségével politikai értelemben. Ezért nem mindegy, mit mond a tudomány, de az sem, hogy mire törekszik a politika.

Végszó

A természettudósok számára a modernség megszilárdulása után magától értetődő, hogy mi a tudomány. Az, amit ők csinálnak. Ők tudják, mi a természet, ők tudják, mi a tudás, ők tudják, hogyan kell tudományos társaságokat működtetni. A mai természettudóst nem érdekli, hogy mi vezetett odáig, hogy miként kell a tudományt művelni. Számára a tudás és a tudomány azonos. Számára a tudomány és az igazság szintén azonos. Számára a természet fogalma sem okoz fejtörést, mivel eleve és kizárólag az empirikusan megismerhető világot tekinti annak. Mindéből következik a modern tudós olykor arrogáns, lekezelő viselkedése, ha bárki megkérdőjelezi, hogy vajon tényleg az a természet, amit ő tanulmányoz, vagy a tudás tényleg azonos a tudománnyal, vagy a tudományos tekintély ma ugyanaz egy posztkommunista országban, mint – mondjuk – Nagy-Britanniában. A tudásnak mindig van társadalmi-politikai feltételrendszere (a régi paradigmaprobléma újra felmerül), a modern tudománynak nincs, mert a modern tudománynak módszertana van, nincs se metafizikája, se filozófiája, se valódi morális tartalma. S mindezt jónak, előre tett lépésnek értékeli.

Az Akadémia helye, szerepe a rendszerváltásban tudatosan homályban hagyott eleme a magyar politikatörténetnek. Máthé Áron azonban egy tanulmányában részletesen végigelemezte az MTA és a mindenkori politika viszonyát.²⁹ A szerző – jelen írás szándékával egybeeső módon – azt vizsgálta, hogy az MTA-nak milyen viszonya volt a politikával a második világháború előtt és nagy hangsúllyal a kommunista hatalomátvétel után, illetve a rendszerváltás időszakában. A következő fontos állítást teszi: „1994-ben mégiscsak elfogadták az akadémiai törvényt. Ez a szabályozás fenntartotta a tudományos kutatás kvázi állami szerepkörét és kutatóintézeti hálózatát, ami egyfelől megterhelte az Akadémia és az egyetemek viszonyát és rendezetlenül hagyta kapcsolataikat. Az MTA minősítési funkciója tovább élt [...]”,³⁰ azaz a nagydoktori cím odaítélése révén általában is kontrollt gyakorolt a tágan értelmezett akadémiai értelmiség rekrutációja felett, amit már az 1980-as években is gyakorolt, amikor az Akadémia szerződést kötött

²⁹ Máthé 2019.

³⁰ Uo. 147.

a Soros Alapítvánnyal (1984-ben). Ez akkor, persze, a kommunista hatalom lebontásának egyik lépése volt. Ami azonban az elitcserét, valamint az Akadémia intézményi túlélési stratégiáját illette, az már a rendszerváltozás történetéhez tartozik. Ami kezdetben a kommunizmus lerombolása volt, az később egy konkrét politikai doktrína, a liberalizmus térhódításához vezetett az Akadémián belül is. A rendszerváltás természete miatt az élet minden területén külön-külön kellett, kell megharcolni a politikai változásokért. Ez alól az Akadémia sem kivétel. A tisztánlátást nehezíti, hogy az Akadémia részben intézményi túlélési ösztöne, részben politikai tudatlansága miatt mereven szemben áll bármilyen vitahelyzettel.

A kommunizmus egyik öröksége, hogy az Akadémia a mindenkori politikai küzdelmek egyik terepévé vált, mert az 1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról rögtön az elején kijelenti: „Az Akadémia a központi költségvetésben önálló fejezetet alkot.” Ez azt jelenti, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a városfalakon belül helyezkedik el, vagyis nem az igazság, a kétely vagy keresés klasszikus eszméje (zetétikus), hanem az államhoz való viszonyulás vezette. A hivatkozási alap, hogy az Akadémia közfeladatot lát el. Erre hivatkoznak az egyházak, és a civil szervezetek jó része is. A helyzet az, hogy az Akadémia eredetileg magánkezdeményezés volt, és magánbefizetések tartották fenn. Azok fizettek, akik megtiszteltetésnek érezték, hogy egy ilyen szellemi-erkölcsi körhöz tartozhatnak. Az MTA egészen a kommunista hatalomátvételig magánadományból tartotta fenn magát, utána viszont állami költségvetési forrásból, amiért cserébe valójában állami intézmény maradt, a politikától sem anyagi, sem ismeretelméleti, sem ideológiai okokból nem független. Valójában az anyagi biztonság miatt nem is akar az lenni. Holott mérhetetlen felelőssége van a magyar tudományos és szellemi elit kinevelésében. Jelenlegi önképe és helyzete szerint egyszerűen nem alkalmas a magyar nemzeti fennmaradást szolgálni a megfelelő intellektuális utánpótlás biztosításával. Ez az Akadémia fő feladata, nem az, hogy mennyire független a magyar államtól, ez fontos feltétel, de csak a cél szempontjából. Jó lenne, ha az Akadémia önálló, tekintélyelvű intézmény volna, amelyhez meritokratikus alapon lehet kapcsolódni.

Irodalom

- Cassirer, Ernst 2007: *A felvilágosodás filozófiája*. Atlantisz Kiadó.
- Comte, August 1979: *A pozitív szellem*. Magyar Helikon.
- Descartes, René 1980: *Értekezés az ész helyes vezetésének és a tudományos kutatás igazságának módszeréről*. Akadémiai Kiadó.
- Gábor Márton 2025: Freund Tamás: Nem igaz, hogy elmaradt a rendszerváltás. Interjú. *Magyar Nemzet*, május 24.
- Gane, Mike 2006: *August Comte*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203963098>
- Hamza Gábor 2025: Akadémiák a világban – Történeti és nemzetközi áttekintés. *Magyar Tudomány*, 186/1. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.1.5>
- Kónya Sándor (szerk.) 1994: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek, 1827–1990*. Budapest, MTAK Közleményei.
- Máthé Áron 2019: Tudomány és politika. Az akadémiai szféra és a rendszerváltozás (megközelítések). In Orbán Balázs – Szalai Zoltán (szerk.) *Ezer éve Európa közepén. A magyar állam karaktere*. MCC Press.
- Molnár Andrea (szerk.) 2022: *Megőrizni és megváltoztatni. A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. XL. törvény és a hozzá kapcsolódó alapszabály, ügyrend és módosításai, 1994–2022*. MTA Könyvtár és Információs Központ.
- Zsidi Bernát é. n.: *Az 1994. évi akadémiai törvény története – Az mta200.hu akadémia-történeti sorozata* (13. rész). <https://mta200.hu/az-mta-tortenete/az-1994-evi-akademiai-torveny-tortenete-106514>